

جایگاه دیپلماسی مرزی در بهره مندی از منابع طبیعی ایران و ترکمنستانزکیه نادری^۱، محسن جان پرور^۲، محمدجواد رنجکش^۳

۱: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد zakiyenaderi73@gmail.com

۲: استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد

۳: استادیار علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

مفهوم دیپلماسی از جمله مفاهیم پیچیده و دشواری است که تعاریف متعدد و متنوعی با توجه با کاربرد آن از آن ارائه شده است. تعریفی را که در اینجا بر می گزینیم عبارت است از : مجموعه تدابیر و اعمالی که عمدتاً با استفاده از طرق مسالمت آمیز، حصول حداکثر توافق و تفاهم در میان انبوه اختلاف های صحنه روابط بین الملل، برای حفظ منافع ملی و اجرای سیاست خارجی به کار گرفته می شود. جمهوری اسلامی ایران هنوز نتوانسته است به خوبی از ظرفیت های مرزی خود برای پاسخ گویی به نیازها و حل مشکلات و حرکت به سمت توسعه پایدار استفاده نماید هدف از فعال کردن دیپلماسی مرزی توسعه و استفاده از ظرفیت های مغفول مانده توسعه ای است در این راستا تحقیق حاضر با توجه به مسائل و مشکلات مختلف و متعددی نظیر توسعه نیافتگی، تبدیل مناطق مرزی به بن بست های ارتباطی، مسائل و مشکلات حمل و نقل ترانزیت، وجود چالش با فراسوی مرزها جهت منابع مشترک و غیره می تواند به سادگی ضرورت ورود به بحث دیپلماسی مرزی را نمایان کند. در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، جایگاه دیپلماسی مرزی در بهره مندی از منابع طبیعی ایران و ترکمنستان را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داده و نشان می دهد که چطور توجه به دیپلماسی مرزی در بهره مندی از منابع طبیعی می تواند موثر واقع شده و باعث توسعه مناطق مرزی و کاهش مشکلات و تنش ها شود.

کلمات کلیدی: دیپلماسی مرزی، منابع طبیعی، ایران و ترکمنستان

۱. مقدمه

در جهان کنونی زندگی در مناطق مرزی مشکلات خاص خودش را دارد. در ایران بسیاری از این مناطق جزو مناطق محروم به حساب می آیند، حال آنکه ظرفیت های مناطق مرزی بسیار بالاست و جدای از اینکه در مواردی این مناطق منابع زیرزمینی عظیمی مانند نفت و گاز دارند، به عنوان محل هایی که تجارت در آن اتفاق می افتد می توانند رونق بالایی داشته و ساکنان خود را منتفع کنند. هرگونه ثروت ملی اعم از شناخته شده و یا کشف نشده واقع بر روی زمین و یا در زیر زمین که منبع و یا مسیر جریان آن در خط مرز و یا با سفره مشترک در دوسوی خط مرزی واقع شده باشند (خطایی، ۱۳۷۴: ۴۲). منابع مشترک گفته می شود. بعضی از منابع موجود در مرزهای مشترک دو کشور مانند رودهای مرزی، معادن و منابع زیر زمینی، نفت، گاز، آب و غیره که سفره مشترک دارند، متعلق به هر دو کشور میباشند و هر یک از طرفین حق دارند از این منابع طبق ضوابطی بهره برداری نمایند (Huber, 2003: 18). این موضوع می تواند خودیک چالش برای مسائل امنیتی و اقتصادی مرزنشینان باشد که دیپلماسی می تواند آن را از یک تهدید به فرصت تبدیل نماید. دیپلماسی مهمترین شاخصه سیاست خارجی کشورهاست که در طول تاریخ ظهور دولت ها، تحولات گوناگونی در شکل، محتوا و ساختار آن پدید آمده است. با ظهور و گسترش رسانه ها و شکسته شدن اسطوره جغرافیا، تحول مفهومی شگرفی در شکل و معنای دیپلماسی پدیدار شده است. امروزه فرایند جهانی شدن و جوه گوناگونی دارد که بر تمامی جنبه های زندگی بشر تأثیرات بسیار زیادی داشته است که حوزه دیپلماسی و سیاست خارجی نیز از این تحولات مستثنی نبوده است. یکی از عناصر اصلی قدرت دولتها، همکاری با بازیگران غیردولتی و فضاهای اطلاعاتی و مجازی است که جامعه مدنی جهانی را تشکیل میدهند. در جهان متغیر و متحول کنونی، کشورها معمولاً در چارچوب گفتمان بین المللی نوین رفتار کرده و منافع ملی خود را منطبق با آن تعریف میکنند. جهان متحول شده، دیپلماسی متحول را نیز می طلبد. دیپلماسی ایستا در جهانی پویا ناکارآمد و ناموفق خواهد بود. دیپلماسی به عنوان وسیله ای برای تحقق دولت کارآمد، در برگیرنده ویژگی هایی چون شایسته سالاری، دیپلماسی مبتنی بر همکاری، دوری از انفعال و انطباق با شرایط میباید (سیمبر، ۱۳۸۵: ۱۸۴). با توجه به مفهوم خود دیپلماسی می توان مفهوم دیپلماسی مرزی را به این صورت بیان کرد، هنر ایجاد ارتباط سازنده بین کشورهای هم مرز یا تاثیرگذار بر مرزهای کشور، نیروی مرزی و ساکنین مرزی با یکدیگر جهت حل و فصل مسالمت آمیز مسائل و مشکلات مرزی و در راستای دستیابی به راهبردهای کنترل و مدیریت بهتر مرزهای کشور (جان پرور، ۱۳۹۶: ۷۷). هدف این پژوهش بررسی جایگاه دیپلماسی مرزی در بهره مندی از منابع طبیعی در مناطق مرزی است. سوال اصلی پژوهش این است که دیپلماسی مرزی به چه میزان می تواند در بهره مندی از منابع طبیعی مشترک مرزی تاثیرگذار باشد. مفروض پژوهش نیز اینطور به نظر می رسد که؛ تحقق دیپلماسی مرزی می تواند به عنوان راهکار مناسب برای استفاده درست از منابع طبیعی در مرز باشد از این رو می بایست مبحث دیپلماسی مرزی و چگونگی تقویت آن در کشور را در زمره مهم ترین مباحث رو به رشد قرار داد.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت و روش توصیفی- تحلیلی است. جمع آوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از روش مطالعات اسناد و مدارک، مطالعات کتابخانه ای و کاوش از طریق پایگاه های اطلاع رسانی اینترنتی صورت گرفته است.

۳. ادبیات نظری پژوهش

۳-۱. تعریف مرز

در تعریف مرز می توان گفت: خطوط اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تحدید حدود یک واحد سیاسی، بر روی زمین مشخص می شوند؛ چنانچه منظور از واحد سیاسی، یک کشور باشد، در آن صورت خطوطی که اراضی یک کشور را

از کشور همسایه جدا می‌سازد، مرزهای بین المللی خوانده می‌شود (Morelli & Vincent, 2009: 59). مرزها، پدیده‌هایی با ماهیت انسانی هستند که برای اثبات حقوق فیزیکی یک دولت بر یک قلمرو خاص، تشکیل شده‌اند. مارتین گلاسر معتقد است که مرز نه یک خط، بلکه سطحی عمودی است که از طریق فضا و زمین و زیرزمین، دولت‌های همسایه را قطع می‌کند؛ هرچند که این سطح، در روی زمین به صورت یک خط مشاهده می‌شود (Marcus & Power, 2003: 84). مفهوم مرز به شکل امروزی به زمانی برمی‌گردد که حکومت‌ها مطابق معاهده صلح وستفالیای ۱۶۴۸ م به وجود آمدند. از طرف دیگر ازدیاد روز افزون جمعیت و نیاز فزاینده مردم به منابع طبیعی سبب شد که حکومت‌ها در علامت گذاری خطوط مرزی دقت و مرزها تا حد امکان کمترین فضا را اشغال کنند (میرحیدر، ۱۳۷۱: ۱۴۳). باتوجه با تعریف ذکر شده از مرز در ادامه به تعریف موردنظر خواهیم پرداخت؛ مرزها خطوطی هستند در فضا که محدوده حاکمیت، مالکیت و صلاحیت در سطوح مختلف فردی، گروهی، ملی، منطقه ای را مشخص می‌کنند (جان-پرور، ۱۳۹۶: ۲۰).

۲-۳. دیپلماسی مرزی

دیپلماسی مرزی از جمله مفاهیم جدید است که متاسفانه تعریف خاصی از آن، از سوی صاحب نظران و پژوهشگران عرصه مطالعات مرزی صورت نگرفته است. با توجه به مفهوم خود دیپلماسی می‌توان مفهوم دیپلماسی مرزی را به این صورت بیان کرد، هنر ایجاد ارتباط سازنده بین کشورهای هم مرز یا تاثیرگذار بر مرزهای کشور، نیروی مرزی و ساکنین مرزی با یکدیگر جهت حل و فصل مسالمت آمیز مسائل و مشکلات مرزی و در راستای دستیابی به راهبردهای کنترل و مدیریت بهتر مرزهای کشور. باید توجه داشت که دیپلماسی مرزی توانایی جلوگیری از برخوردهای تهاجمی و خصومت آمیز بین کشورها، کاهش بحران‌های مرزی، کاهش هزینه‌های مالی و جانی در طول مرزها و... را برای کشورها دارا می‌باشند. بر این مبنا، کشورها برای اینکه بتوانند از این ظرفیت دیپلماسی مرزی جهت دستیابی به اهداف خود بهره برداری نمایند نیازمند آن هستند که شناخت و درک لازم از دیپلماسی مرزی و مرزهای خود در ابعاد مختلف داشته باشند (جان پرور، ۱۳۹۶: ۷۷).

۳-۳. منابع مشترک مرزی

مرزها به صورت‌های مختلف زمین و فضای جغرافیایی را بین دو کشور تقسیم می‌کنند و ممکن است در طول فضای جغرافیایی تقسیم شده بین دو کشور منابع و معادنی وجود داشته باشد که به وسیله مرزهای بین دو کشور تقسیم شده باشد. به این منابع به اصطلاح منابع طبیعی فرامرزی می‌گویند این منابع در معنای خود شامل هر نوع منابع طبیعی می‌گردد که در شکل و حالت طبیعی خود و بدون دخالت انسان قادر به عبور از مرزهای سیاسی یک کشور می‌باشد. میدان‌های نفت و گاز مشترک به دلیل گستره جغرافیایی آنها و تعلق به بیش از یک کشور مصداق بارز این منابع می‌باشند (میرعباسی و جهانی، ۱۳۹۰: ۹۲). در این راستا از آنجا که بیشتر مرزهای بین المللی از درون مناطق غنی از نظر منابع طبیعی عبور میکنند این امر سبب شده است که این منابع مشترک به مکان‌هایی برای رقابت و چالش بین دو کشور تبدیل شوند و دستیابی به الگوی مناسب مدیریت مرزی را سخت‌تر کنند. هر چند اگر بتوان منابع مشترک مرزی را به صورت بهینه‌ای مدیریت کرد میتوان زمینه‌های همگرایی و همکاری دوجانبه و چند جانبه بین کشورهای دارنده آنها را فراهم کند و از به وجود آمدن ذهنیت‌ها و چالش‌های ناشی از بهره برداری‌های یک جانبه، میزان برداشت و ... در بین دو کشور جلوگیری کرد. بر این اساس می‌توان گفت منابع مشترک مرزی به دو صورت عامل پیونددهنده دو کشور دارنده و عامل چالشزا (چیزی که الان بیشتر وجود دارد) بین دو کشور دارنده میتواند عمل کند. لذا برای دستیابی به الگوی بهینه مدیریت مرزی باید بتوان از طریق ایجاد توافق بین طرفین و قانونمند کردن بهره برداری، سرمایه گذاری و ... در منابع مشترک بین دو کشور زمینه همکاری و تعامل آنها را فراهم کرد (جان پرور، ۱۳۹۱: ۷۲).

۳-۴. منابع طبیعی در مرز

۱- رودهای مرزی :

از دیدگاه حقوق بین الملل، رودها به دو گروه عمده تقسیم می شوند. رودهای ملی و رودهای بین المللی، رودهای ملی، رودهایی هستند که در داخل یک کشور جاری هستند مانند می سی سی پی در آمریکا و سفید رود در ایران. رودهای بین المللی نیز رودهایی هستند که از داخل چند سرزمین عبور می کنند و دو یا چند کشور را از یکدیگر جدا می سازند مانند رود رن (بای، ۱۳۸۴: ۱۹). به طور کلی هر آب جاری عظیم را که قابل کشتی رانی باشد و از سرزمین چند کشور عبور کند و یا سرزمین آن ها را از هم جدا سازد رود بین المللی می نامند (فرشادگر، ۱۳۷۶: ۲۴). البته طبق ماده ۲۳ قرارداد ورسای (۱۹۱۹)، رودخانه بین المللی رودی است که قابل کشتی رانی بوده و بیش از یک کشور را به آب آزاد مرتبط نماید. بر این اساس رودخانه های مرزی را شامل دو نوع رودهای قابل کشتیرانی و رود های غیر قابل کشتیرانی می دانند (صنایعی، ۱۳۸۴، ۲۸). موافقتنامه بارسلن (۱۹۲۱) که به منزله قانون اساسی حاکم بر رودهای بین المللی است، وجه تسمیه و عرفی رودهای بین المللی را به "آبراه های مورد استفاده بین المللی" تغییر داد. اساسنامه بارسلون ضابطه اقتصادی رود را بر ضوابط عرفی، (یعنی عبور از چند سرزمین و قابل کشتی رانی بودن) را افزود (فرشادگر، ۱۳۷۶: ۶-۵). و در نهایت می توان چنین استنتاج کرد که رودی بین المللی است که سه مشخصه زیر را دارا باشد: (۱) از خاک دو یا چند کشور عبور نماید (۲) دو یا چند کشور را از یکدیگر جدا سازد (۳) اهمیت اقتصادی داشته باشد (زرقانی و لطفی، ۱۳۹۰: ۶۳).

۲- پارک صلح

طراحی و استقرار پارک های صلح باید با همکاری دولت ها و تنها شامل آن دسته از نواحی شود که هدف ترویج صلح را به صراحت اهداف حفاظت و مدیریت به رسمیت بشناسد. این پارک ها باید بر این اساس شکل گیرند که امنیت بشری، حکمرانی خوب، توسعه عادلانه و احترام به حقوق بشر به طور متقابل به یکدیگر وابسته بوده و عبارتی جدایی ناپذیر هستند. صلح به بهترین وجه از طریق پرداختن به علل ریشه ای مناقشات و ترویج توسعه پایدار، توجه به نقش قانون و تبعیت از حقوق بشری اعم از مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی یا فرهنگی، برقرار می شود. از این رو، می توان اهداف پارک های صلح را به صورت زیر در نظر گرفت (sandwith, 2001: 4-5).

۱- حمایت از همکاری بلند مدت در حفاظت از تنوع زیستی، خدمات بوم سازگان ها، ارزش های طبیعی و فرهنگی میان مرزها

۲- ارتقای مدیریت بوم سازگان در سطح منظر از طریق مدیریت و برنامه ریزی یک پارچه زیست منطقه ای کاربری اراضی

۳- اعتمادسازی، درک، مصالحه و همکاری میان کشورها، جوامع، نهادها و سایر ذی ربطان

۴- جلوگیری و یا رفع تنش ها، از جمله دستیابی بیش از حد به منابع طبیعی

۵- رفع درگیری های مسلحانه و ایجاد آشتی پس از درگیری

۶- اشتراک گذاری تجربیات و مهارت های حاصل از مدیریت تنوع زیستی و فرهنگی شامل پژوهش های مشارکتی و مدیریت اطلاعات

۷- ترویج برنامه های مشارکتی و کارآمدتر و موثر

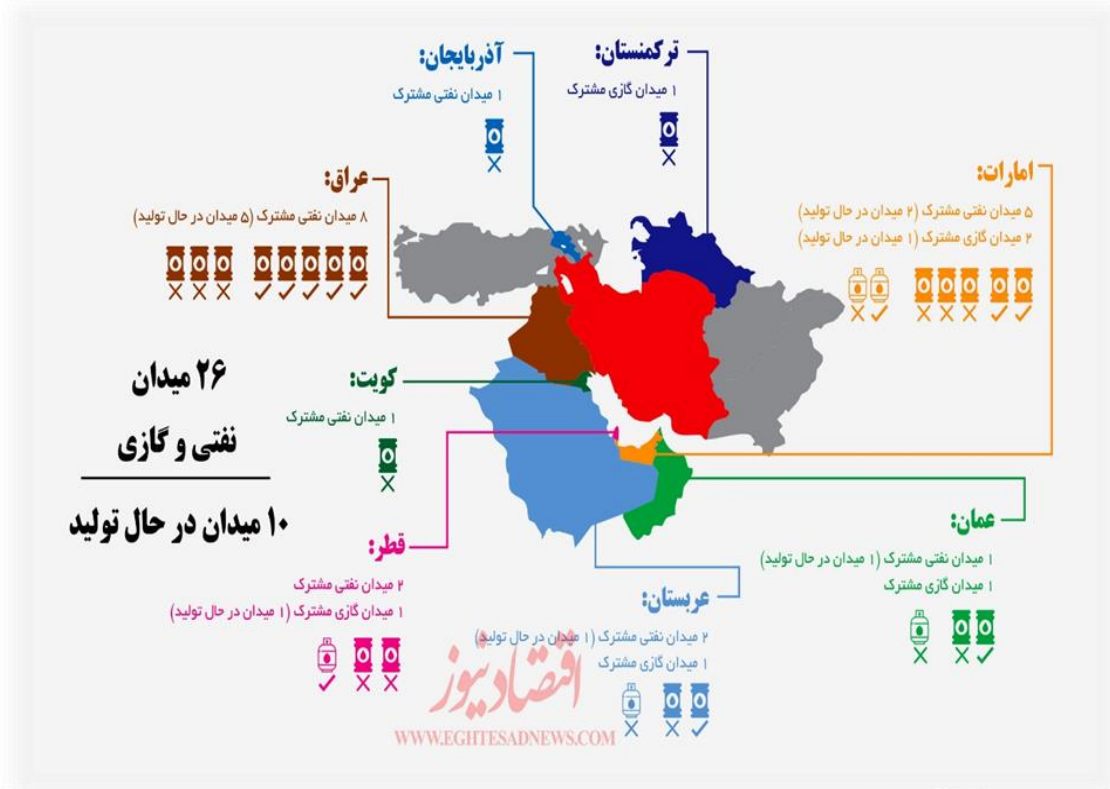
۸- ارتقای دسترسی و بهره برداری عادلانه و پایدار منابع طبیعی مطابق با حاکمیت ملی

۹- ارتقای منافع حفاظت و افزایش تسهیم منافع حاصل از آن در میان مرزها بین ذی ربطان

پارک های صلح؛ ناحیه حفاظت شده مرزی می تواند منافع حاصل از نواحی حفاظت شده را افزایش دهد. ابتکارات فرامرزی متخصصان حفاظت را قادر می سازد تا به جای توقف در مرزهای سیاسی که به ندرت با نظام های طبیعی سازگار است از این مرزها عبور کرده و به حفاظت از یک بوم سازگان مرزی بپردازد.

۴. یافته های پژوهش

دولت ها تحت تاثیر انگیزه ها، اهداف و منابع، ارتباطات جهانی خود را تنظیم می نمایند، طبیعی است که واحدهای سیاسی به تنهایی قادر به تامین خواسته ها و نیازهای خود در درون مرزهای داخلی نیستند و باید احتیاجات جامعه خود را در ورای مرزها دنبال کنند. این موضوع همکاری گسترده بین دولت ها را ایجاب می کند و دولت ها را وارد عرصه همکاری برون مرزی می نماید بنابراین دولت ها تصمیم می گیرند برای کسب منافع خود به همکاری متقابل روی آورند. امروزه نظام های سیاسی به خاطر وجود ارزش های مشترک به همکاری روی می آورند، ترکمنستان نیز به عنوان یکی از واحدهای سیاسی و یکی از جمهوری های آسیای مرکزی از این قواعد حاکم مستثنی نبوده و بعد از کسب استقلال باید از اولویت های برقراری روابط بین المللی خود را انتخاب نماید. ایران به دلیل ویژگی های منحصر به فرد خود جاذبه زیادی برای کشورهای آسیای مرکزی و از جمله ترکمنستان دارد، از طرفی ویژگی های ترکمنستان باعث گرایش ایران به همکاری نزدیک با آن کشور شده است. همان طوری که می دانیم بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی ایران به سه کشور ترکمنستان، قزاقستان و آذربایجان دارای منابع مشترک نفتی و گازی در دریای خزر می باشد اما با کشور ترکمنستان تعاملات بیشتری دارد. جمهوری ترکمنستان یکی از کشورهای غنی از لحاظ منابع گاز طبیعی است به طوری که این کشور با داشتن بیش از ۴ تریلیون متر مکعب مقام چهارم جهان را به خود اختصاص داده است. طبق آمارهای ارائه شده تولید سالانه این کشور در سال ۸۰۰۱ میلادی بالغ بر ۶۰ میلیارد متر مکعب بوده است و پیش بینی می شود که در سال ۸۰۸۰ میلادی این مقدار ۱۰۰ میلیارد متر مکعب برسد. به طوری که ۳۰ درصد درآمد ترکمنستان از فروش نفت و گاز می باشد (احمدیان شالچی، ۱۳۸۷ به نقل از احمدی پور، ۱۳۹۲). ایران به عنوان یکی از همسایگان ترکمنستان می تواند نقش مهمی در استفاده از منابع مشترک طبیعی کشور ترکمنستان و صادرات منابع طبیعی خود (مانند نفت) داشته باشد، همین امر انگیزه ای گردید تا در خصوص نقش منابع طبیعی در گسترش روابط ایران و ترکمنستان مطالعه ای انجام پذیرد و راه های دستیابی آسان و سریع جهت روابط بیشتر بین دو کشور به وضوح مشخص گردد.

شکل ۱: منابع طبیعی ایران و کشورهای هم مرز

۱-۴. مدل مدیریت مرزهای زمینی بلیک

جرارد اچ بلیک یکی از جغرافیدانانی که مطالعات گسترده‌ای در زمینه مرزها انجام داده است در مقاله ای با عنوان اهداف مدیریت مرزهای زمینی، بیان میکند که اهداف هر راهبرد مدیریت مرزی به صورت اولیه توسط اهداف سیاست خارجی ملی تعیین خواهد شد. مرز ممکن است حتی به عنوان ابزاری از سیاست خارجی مورد استفاده قرارگیرد، به ویژه اگر روابط بین همسایگان ضعیف باشد. اهداف اساسی مدیریت مرزی بهینه، صلح بین المللی، امنیت محلی و ملی؛ شکوفایی مناطق مرزی و حکومت محلی مؤثر است. دستیابی به شرایط بالا نیاز به میزان زیادی از حسن نیت و همکاری های عملی تنظیم شده بین کشورها است. همچنین نیاز به یک هدف صریح مدیریت مرزی در همه حالات نیست، چیزی که مهم است این است که بین دو کشور با تلفیق بیشتر مناطق مرزی صلح بدست آید همانطور که مارتینز در مدل چهارگانه خود به آن اشاره میکند. مناطق مرزی دارای این استعداد و توانایی هستند که به منطقه ای پیشرفته و شکوفا تبدیل شوند. برای این منظور بلیک، شاخصهای زیر را برای مدیریت مرزها در نظر میگیرد:

۱- مدیریت خط مرزی: یکی از اهداف اصلی مدیریت مرز حمایت از علامتگذاری به صورت واضح و بدون ابهام خط مرزی میباشد. صحبت کردن در مورد مناطق مرزی ممکن است ساختارهایی مانند رودخانه، منطقه تقسیم آب، دریاچه، ساختارهای دست ساز بشر مانند راه آهن یا جاده کاروان در بیابان یا خطوط مستقیم را در بر داشته باشد. بر این اساس، هر نوع مرزی مدیریت ویژه‌ای را میطلبد. ساختار فیزیکی مانند رودخانه میتواند تغییر کند. ساختارهای دست ساز بشر مانند نخلستانها یا راهها میتوانند جابجا شوند و مرزهای هندسی قبل از اختراع GPS ممکن است شکل گرفته باشند. در این راستا، برای مدیریت خوب خط مرزی باید بتوان چارچوب قانونی واضح و روشنی را که در آن به صورت واضح و روشن مسائلی که ممکن است مدیریت خط مرزی را دچار شاخص های دیدگاه مدیریت و کنترل مرزها در حال بین

المللی شدن، قاچاق مواد مخدر، موقعیت استراتژیک، ایجاد پیوندو همبستگی بین مرزها چالش و تغییر کند در همه زمان ها فراهم کند. به عنوان مثال کشف منابع مشترک مرزی، تغییر مسیر رودخانه، و ... در نظر گرفت.

۲- مدیریت دسترسی: در برخی بخشهای جهان دستیابی و دسترسی به مرزهای بین المللی با دیدگاهی به عبور قانونی از مرز تقریباً برابری میکند. دسترسی بستگی به تدارک جادهها یا خطوط راه آهن که ممکن است به مقدار زیاد یا محدود یا وجود نداشته باشد، دارد. در برخی کشورها دسترسی به مناطق مرزی محدود وجاده ها مسدود شده و پلیس ها، مرزها را چک میکنند. هدف مدیریت این است که به شهروندان اجازه دهد کهبه صورت آزادانه از مرزها مادامی که امنیت در سطح مورد نیاز در نظر گرفته شده است، عبور و مرور کنند. فعالیت ها بین کشورها متفاوت است اما مدیریت ممکن است به وسیله وجود جادههای مناسب یا سیاستهای امنیتی در یک طرف یا دیگر بخشها محدود شود. مدیریت دسترسی به صورت نزدیکی با مدیریت امنیت مرتبط میباشد. تناقض در اینجا است که بازرترین مرزها اغلب با دقت بیشتری برای برقراری امنیت مدیریت میشوند. در حالت ایدهآل، عبور مرزی با حداقل ناسازگاری توسط ممانعتها، محدودیتهای نظامی و غیره صورت میگیرد و عبور و مرور به سرعت و راحت از نظر منطقی امکان پذیر میشود. در بیشتر کشورها تعداد زیادی از سازمانها درگیر هستند. گمرکها، کنترل پاسپورت، خدمات حمل و نقل، پلیس و ... میزان باز بودن و از این رو سطح فعالیت به صورت مستقیم با سیاست دولت مرتبط میباشد. در حالت گسترده، مدیریت ممکن است به معنی بسته نگاهداشتن مرز برای عبور و مرور باشد. جنبه های عملی مدیریت دسترسی شامل قوانینی ازنگهداشتن جادههای فرامرزی و نقاط عبور و مرور با رفاه مناسب برای مسافران میباشد.

۳- مدیریت امنیت: فعالیتهای امنیتی در مرزها وابسته به روابط خارجی، جغرافیا و فرصتهای اقتصادی میباشد. درک شهروندان بیشتر کشورها هنوز از مرزها به عنوان تأمین کننده امنیت جلوگیری از ورود:

• افراد غیرقانونی؛ مهاجران غیر قانونی، قاچاقچیان، خرابکاران، تروریستها، فراریان، مجرمان و...

• کالاهای غیرقانونی؛ داروها، اسلحهها، کالاهای قاچاقی، محرکات جنسی، غذاهای آلوده و...

• مخاطرات سلامتی؛ مسافران آلوده، آلودگی هوا، غذا و بیماریهای دهانی و...

• تهاجم نظامی؛ در حالی که سیستم های دفاعی جدید در عمق گسترش یافته اند، مرزها هنوز ممکن

است به عنوان یک ضامن معتبر نسبت به نیروی مهاجم عمل کنند.

۴- مدیریت منابع فرامرزی: همانطوری که جمعیت در حال افزایش میباشد و منابع محدود میگردد منابع فرامرزی بیشتر مورد توجه کشورها و دولت ها قرار میگیرند. این منابع به طورمثال شامل ذخایر گاز و نفت و نزدیک مرز؛ منابع معدنی؛ آبهای زیر زمینی؛ تقسیم حوزه رودخانه؛ مناطق مرزی حفاظت شده؛ ماهی های موجود در دریاچه ای مشترک و دهانه رودخانه های مرزی بزرگ؛ جنگلها و مراتع و ... مکانهای تاریخی و فرهنگی در سرزمینهای مرزی نمونه هایی از منابع با اهمیت بالا در برخی مناطق میباشدند. در این بین مدیریت منابع فرامرزی پیشرفت قابل توجهی داشته است. که از جمله میتوان به موارد زیر اشاره کرد: دانش مشترک درباره منابع، توافقات رسمی درباره استخراج منابع، ایجاد کمیته یا کمیسیونی برای مدیریت توافقات، همکاری حول منابع فرامرزی دارای ظرفیت قابل ملاحظه برای ایجاد آرامش بین کشورها و مدیریت بهتر مرز میباشد.

۵- مدیریت زیست محیطی: مدیریت خوب زیست محیطی نمیتواند در جهان مدرن بدون همکاریهای فرامرزی ایجاد گردد. در میان دیگر فعالیتهای موارد زیر برای مدیریت محیط زیست ضروری است: حفاظت از گونه های در حال انقراض؛ پژوهشهای زیست محیطی؛ کنترل آتشفشانی و آلودگی؛ جلوگیری از شکار بی رویه حیات وحش؛ تشویق توریست زیست محیطی و...

۶- مدیریت بحران: مدیریت بحرانها در سطوح مختلف اتفاق میافتد که واضحترین آنها در دو مقیاس محلی و ملی میباشد.

سطح ملی: مدیریت بحران مرزی در سطح ملی اجازه نمیدهد که حوادث اتفاق افتاده در امتداد مرز به داخل به ویژه مسائل سیاسی کشور وارد شود. یک کمیسیون مشترک در امتداد مرز میتواند این مسائل را بدون گسترش آن به داخل حل و فصل نماید.

سطح محلی: روز به روز مسائل و مشکلات در امتداد مرزها افزایش مییابد. به عنوان مثال جانوران ولگرد، یا آلوده کردن رودخانه ها و ... که به صورتهای مختلف زمینه شکلگیری بحرانهایی را فراهم میآورد. در این راستا سازمانهای رسمی برای مدیریت بهتر این بحرانها در منطقه مرزی همکاریهایی در زمینه تعاملات اطلاعاتی و برنامه ریزی انجام میدهند (افشردی و جانپور، ۱۳۹۲: ۸۷-۸۴).

در مدل مرزهای زمینی بلیک می توان دید که مسائل زیست محیطی و منابع مشترک مانند (جنگل، رودخانه و...) در مناطق مرزی چقدر حائز اهمیت است. باتوجه به این نظریه بلیک شاخص های تاثیرگذار آن در قالب شکل ذیل آورده شده است. که توجه به این شاخص ها می تواند دست یابی به یک برنامه ریزی مشخص و درست را رقم بزند.

شکل ۲: شاخص های مؤثر مدیریت مرزهای زمینی بلیک

۲-۴. سیاست ارتباطی (سطح روابط)

اقوام و ملل گوناگون در راستای تامین نیاز های خود از دیرباز باز با همسایگان پیرامون، روابط متقابل تجاری، اقتصادی و فرهنگی ایجاد می کردند و با رعایت حقوق یکدیگر، روابطی مسالمت آمیز را سرلوحه سیاست های خود قرار می دادند. با شکل گیری حکومت ها و تعیین حدود کشورها، روابط بین آنها وارد مرحله تازه ای شد. حکومت ها به عنوان نماینده ملت و کشور خود ناگزیر از رابطه با یکدیگرند. به طوری که، امروزه باتوجه به تحولات صورت گرفته در عرصه جهانی نظیر جهانی شدن، توسعه فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی و... وابستگی روزافزون کشورها به یکدیگر بالاترین حجم و تنوع ارتباطات بین دولت ها نسبت به گذشته وجود دارد، به گونه ای که دولتی نمی تواند ادعا کند، بدون رابطه با دیگران، بتواند به حیات خود ادامه دهد (حافظ نیا، ۱۳۷۹: ۵۴). در این بین کشورهای همسایه باتوجه به وابستگی و نزدیکی بیشتر به یکدیگر جایگاه برجسته تری در برقراری روابط و همکاری نزدیک با یکدیگر برخوردار هستند. این

همسویی و تعامل کشورها در زمینه مدیریت بهینه مرزهای بین دو کشور برای دستیابی به اهداف و منافع دو طرف که دارای اشتراکات زیادی نیز با یکدیگر است، هدایت می کند. در جهت مقابل اگر سطح روابط بین دو کشور اط سطح پایین برخوردار باشد، تعامل و همکاری بین دو کشور شکل نگرفته و دو کشور هیچ نوع وابستگی و همپوشانی منافی بین آنها شکل نمی گیرد که این خود سبب خواهد شد که دو کشور هیچ نوع تمایلی برای افزایش همکاری و مشارکتی در دستیابی به اهداف مورد نظر خود از جمله مدیریت مرزهای بین خود نداشته باشند. در مجموع، روابط بین دو کشور یا چند کشور می تواند در چند بخش اصلی روابط سیاسی، روابط اجتماعی و فرهنگی، روابط اقتصادی و... شکل بگیرد. اگر سطح این روابط بین کشورها براساس هم تکمیلی و احترام متقابل و منافع مشترک باشد چالش ها و درگیری های بین کشورها تا حد زیادی فروکش خواهد کرد و روند روبه افزایش همکاری، احترام متقابل، وابستگی، تبادل اطلاعات و فناوری ها، ورود و خروج آسان افراد و کالا ها... را به همراه خواهد داشت. این گسترش سطح روابط و ایجاد همکاری های مشترک در میان کشورها می تواند اتفاق نظر بر سر ثبات و امنیت مرزها، کنترل و حل اختلافات بین دو کشور هم مرز شود و زمینه دستیابی به مدیریت مرزی بین دو کشور را فراهم آورد. در جهت مقابل سطح پایین روابط بین دو کشور و عدم وابستگی بین دو کشور زمینه واگرایی و تنش دو طرف را به سادگی می تواند فراهم آورد و حرکت به سمت مدیریت مرزها را مشکل کند (جان پرور، ۱۳۹۱: ۱۶۸). تحولات اخیر در منطقه آسیای مرکزی و فراز و فرود نسبی روابط ایران با این منطقه، اهمیت ترکمنستان را به عنوان کشوری که در مجاورت جغرافیایی با ایران واقع شده و یکی از نزدیک ترین همسایگان از نظر پیوندهای تاریخی، اجتماعی و فرهنگی است، بیش از پیش نمایان می کند. در عالم سیاست و روابط بین الملل، همسایگان قابل تعویض نیستند و کشورهای همسایه، بیش از سایر کشورها در معرض تسری بحران از همدیگر بوده و هیچ گاه نمی توانند نسبت به سرنوشت و تحولات یکدیگر بی تفاوت باشند. بدین ترتیب، جایگاه ترکمنستان در سیاست خارجی پیرامونی ایران و جایگاه ایران در سیاست های خارجی و پیرامونی ترکمنستان قابل تبیین و تصریح است (بهرروز قزل، ۱۳۹۷).

مسئله سیاست ارتباطی از مسائل مهم در بین کشورهاست که می تواند تاثیر مستقیم و مهمی بر روی منابع مشترک و منافع کشورها داشته باشد. از این رو برای برنامه ریزی دقیق و متناسب با منطقه مرزی شاخص های تاثیرگذار در قالب شکل ذیل جمع آوری شده اند که توجه و بکارگیری این شاخص ها می تواند چگونگی و استفاده درست از منابع به طوری که با کمترین هزینه بیشترین بهره مندی را داشت، نشان دهند.

شکل ۳: شاخص های موثر سیاست ارتباطی

۴-۳. دیپلماسی مرزی ایران و ترکمنستان

در شرایط اقتصادی کنونی، دیپلماسی مرزی ایران با کشورهای منطقه ای یکی از مسائل حائز اهمیت و اولویت های دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران است. یکی از کشورهای پیشرو در توسعه اقتصادی و دارای ظرفیت های گسترده برای افزایش همکاری های اقتصادی، کشور ترکمنستان است. کشور ترکمنستان، علاوه بر داشتن مرز مشترک با ایران، به دلیل وجود اشتراکات قومی، فرهنگی و زبانی نقش ویژه ای در دیپلماسی خارجی جمهوری اسلامی ایران ایفا می کند. متأسفانه، در سال های گذشته علیرغم ایجاد فرصت های بسیار گسترده ای که در حوزه توسعه اقتصادی و تجاری با ترکمنستان داشته ایم، به این امر بی توجهی شده است. با توجه به تحریم های گسترده آمریکا علیه ایران، ظرفیت های زیادی در مناسبات ایران و ترکمنستان وجود دارد که می توان با بهره برداری از آن، بخش قابل توجهی از فشارهای ناشی از تحریم های اقتصادی آمریکا را به حداقل رساند (برگرفته از صمدی نیا، ۱۳۹۸). جمهوری اسلامی ایران و ترکمنستان، فرصت های بسیاری برای افزایش همکاری ها در حوزه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و امنیتی- دفاعی دارد. در چنین شرایطی، که برخی از اقدامات متقابل ایران و ترکمنستان (نظیر نزدیک شدن ایران به آذربایجان، رقیب منطقه ای ترکمنستان، واگذاری پایگاه نظامی ماری به آمریکا توسط ترکمنستان، ایجاد اختلال برای تجار و رانندگان ایرانی و ...) دیپلماسی مرزی قوی ایران و ترکمنستان در حوزه های مختلف می تواند منجر به گسترش روابط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و امنیتی- دفاعی دو کشور و در نهایت ایجاد روابط راهبردی در حوزه های اقتصادی و... شود و ترکمنستان را از کشورهای رقیب چون اسرائیل و عربستان دور نماید. بدین ترتیب ایران توانسته است با استفاده از ابزار دیپلماسی، به اهداف خود یعنی گسترش روابط سیاسی و اقتصادی با کشور های همسایه و افزایش همگرایی های سیاسی و امنیتی با این کشورها دست یابد.

۴-۴. بهره مندی منابع بر پایه دیپلماسی مرزی

راهکار دیپلماسی مرزی و همراه کردن مرزنشینان در مسیر بهره مندی از منابع مرزی بسیار حائز اهمیت است. طبیعتاً برای اجرایی شدن دیپلماسی مرزی لازم همه دستگاه های مسئول در یک همسویی و همکاری تلاش خود را مضعف نمایند. حرکت اصلی در راستای دیپلماسی مرزی توجه به مرزنشینان کشورهای همسایه است که در مرزها می توانند

نقش به سزایی داشته باشند و باید از این ظرفیت ها استفاده شود. بر این اساس می توان گفت با توجه به ظرفیت ها و پتانسیل های موجود در مرز ایران و ترکمنستان (مانند رودهای مرزی، زمین های کشاورزی حاصل خیز و...) وجود دیپلماسی مرزی برای استفاده بهتر از این ظرفیت ها لازم است؛ چرا که همه روزه مشکلات و اختلافات بر سر آب، چرای دام، عبور از خطوط مرزی توسط کشاورزان و... مطرح بوده. مادامی که بتوان مذاکره بسیار خوبی را با همتای خود در آن سوی مرز داشت و آن زمان می شود شرایط زندگی ساکنین مرزی در دو سوی مرز را نیز تحت تاثیر قرار داد و شاهد کاهش روند مهاجرت افراد بومی، تبادلات اقتصادی آسان و رو به رشد، استفاده از زمین های حاصل خیز مرزی که بدلیل نزدیکی به مرز غیر قابل کشت شده بودند و... بود.

۵. نتیجه گیری

ایران از موقعیت ممتاز جغرافیای سیاسی در آسیای جنوب غربی و خاورمیانه برخوردار است. تنوع ناهمواری ها، تنوع شکل مرزها، طول زیاد مرزها، تنوع زیستگاه های طبیعی، تنوع حیات وحش، دست نخورده بودن نسبی مناطق مرزی و... ظرفیت های بسیاری را برای توسعه مناطق مرزی در کشور فراهم کرده است. برنامه ریزی برای مناطق مرزی به دلیل وجود مسائل امنیتی، سیاسی، اقتصادی و... نیازمند تغییر نوع نگرش حکومت و مردم نسبت به مرز است. تا بتوان از مناطق مرزی که به عنوان تهدید به حساب آمده اند به عنوان فرصت استفاده کرد و تمامی ظرفیت های آن مناطق را به کار گرفت تا توسعه در دو سوی مرز شکل بگیرد. در این راستا به دلیل کم توجهی به دیپلماسی مرزی بسیاری از قابلیت ها و ظرفیت های مناطق مرزی در حاشیه برده شده اند و بیشتر مناطق مرزی از جمله مناطق مرزی میان ایران و ترکمنستان نیز دچار اختلافات و مشکلاتی بر سر بهره مندی از منابع طبیعی در مرز هستند. در نتیجه دیپلماسی مرزی را می توان به عنوان راهکار مناسب برای استفاده از منابع مرزی زمینی که تاکنون بلااستفاده بودند (مانند: زمین های حاصلخیز کشاورزی) و یا برای منابع آبی (مانند: رودهای مشترک که آب آنها ذخیره نمی شود و در دو سوی مرز هدر رفت بالایی دارد) و یا برای حل مسئله چرای دام ها که محیط زیست مرزی دو کشور را تحت تاثیر قرار می دهد و... بسیار بااهمیت دانست.

منابع

- ۱- احمدی پور، علی (۱۳۹۲). نقش منابع مشترک نفتی و گازی در گسترش روابط ایران و ترکمنستان. پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی.
- ۲- پایگاه خبری اهل سنت، ایران و سیاست، بهروز قزل: ۱۳۹۷.
- ۳- پایگاه خبری زیست آنلاین، ۳ شهریور: ۱۳۹۷
- ۴- جان پرور، محسن (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر ساماندهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزها. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای. سال ۱۵. شماره ۲. ص ۹۵-۱۱۸.
- ۵- جان پرور، محسن (۱۳۹۶): نگرشی نو به مطالعات مرزی (مفاهیم، اصول و نظریه ها): تهران: نشر انجمن ژئوپلیتیک ایران
- ۶- جان پرور، محسن (۱۳۹۱). تبیین الگوی مدیریت مرز دریایی (مورد: خلیج فارس). رساله دکتری. به راهنمایی محمد حسین افشردی. گروه جغرافیا. تهران. دانشگاه تربیت مدرس.
- ۷- دهشیری، محمدرضا (۱۳۹۲). پارادایم های در عصر جهانی شدن: بررسی موردی دیپلماسی شهری. فصلنامه راهبردی سیاستگذاری عمومی. دوره ۴. شماره ۱۳. ص ۳۴-۵۴
- ۸- رضوی، محمد و خزایی، حمید (۱۳۹۵). آشنایی مرزبانان با قوانین و مقررات مرزی و دیپلماسی فعال. پژوهشنامه مطالعات مرزی. سال ۴. شماره ۲. ص ۴۶-۲.

- ۹- زرقاتی الف، سید هادی (۱۳۸۶). مقدمه ای بر شناخت مرزهای بین المللی. تهران: انتشاران دانشگاه علوم انتظامی.
- ۱۰- زرقاتی ب، هادی (۱۳۸۶). عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر نقش و کارکرد مرزها با تأکید بر مرزهای ایران. فصلنامه ژئوپلیتیک. سال سوم. شماره دوم.
- ۱۱- زرقاتی، سید هادی (۱۳۹۱). تحلیل عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر امنیت مرز شرقی. پروژه تحقیقی منتشر نشده. خراسان رضوی. دفتر تحقیقات ناجا.
- ۱۲- زرقاتی، هادی و همکاران (۱۳۹۶). چالش های سکونتگاه های مرزی در بهره برداری از آب های مشترک مرزی. همایش دیپلماسی آب. دانشگاه خوارزمی تهران.
- ۱۳- زرقاتی، هادی، لطفی، امین (۱۳۹۰). نقش رودهای مرزی در همکاری و همگرایی منطقه ای (مطالعه موردی: هریرود و سد دوستی)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۶.
- ۱۴- صمدی نیا، ایمان (۱۳۹۸). نگاهی به فرصت های اقتصادی ایران و ترکمنستان. دانشگاه امام صادق.
- ۱۵- کبیری هندی، مریم و دانه کار، افشین (۱۳۹۱). پارک صلح بهره وری محیط زیستی از فرصت های مرزی. فصلنامه سیاست خارجی. سال ۲۶. شماره ۱.
- 16- Blake, H.Gerald (1998). The objective of Land Boundaries Management. UK.IBRU.
- 17- www.turkmenstudents.com